

VIII. ČEŠTINA A SLOVENŠTINA Z HLEDISKA JAZYKOVÉ POLITIKY

Na vztah mezi našimi jazyky lze pohlížet jednak ze stanoviska politického, jednak lingvistického. Druhé se vyznačuje v případě vztahu mezi češtinou a slovenštinou tou specifičností, že se tu pojednává o vztahu jazyků z hlediska historického vývoje i jeho výsledku neobyčejně si blízkých, z hlediska komunikační funkce téměř totožných a z hlediska prognostiky obdobně se rozvíjejících. Tato trojí problematika přístupu ryze lingvistického má nadto svůj aspekt didaktický, ba pedagogický. Na všech těchto badatelských úsecích splácí česká a slovenská jazykověda jistý dluh: nepochybně pokročila ve zkoumání svých jazyků, nicméně ne tolik ve směru konfrontačním, který by shody a rozdíly mezi našimi jazyky odkryl jasně, zřetelně a průkazně, a tak by se mohl odvážit opatrné vývojové prognózy. V celku se však situace přece jen zlepšila, soudíme-li tak podle některých stesků v Jazykovedných štúdiách VII, svazku studií obsahujících materiál z konference o vývojových tendencích spisovné slovenštiny, konané v dubnu 1962 v Bratislavě. Vztahy mezi slovenštinou a češtinou tematiku tehdejší konference prolínaly: ostatně právě rozproudění konfrontačního studia spisovné slovenštiny a češtiny mělo být jedním z pracovních podnětů, které tehdejší konference přinesla. Sestava referátů a sdělení zejména ve druhém dni nynější konference je vítaným svědectvím o přitažlivosti konfrontační tematiky po více než dvou desetiletích od rozběhu, k němuž dal podnět rozvoj marxistické jazykovědy; jedině tak můžeme otázky jazykové kultury, jazykové politiky a prognostiky řešit hluboce, všestranně a pravdivě.

Pokud jde o hledisko první, politické, integruje přístup sociolingvistický, sociologický, historický a psychologický. Základní kvalitou, která vždy ovlivňovala vztah mezi našimi národy, byla rovnost, popřípadě nerovnost podmínek, ve kterých žily. Mám přitom na mysli podmínky ekonomické a politické. Platí to sice především o soužití v novém společném státě, ale v některých věcech i o době před rokem 1918. V postojích a názorech představitelů jazykovědy a kultury se tyto základní životní podmínky vždy odrážely, třebaže s jistými modifikacemi a někdy pouze tlumeně. Koneckonců scestná koncepce dvou spisovných znění spisov-

ného jazyka československého byla sice odůvodňována faktem jisté přechodovosti českých a slovenských dialektů, často se zejména v českém prostředí jevila jako *fraus pia*, byla však pouze podpůrnou argumentací politické koncepce čechoslovakismu. Snad se takto mělo rovněž dosáhnout převahy „československého národa“ nad početnými menšinami tehdejšího mnohonárodnostního státu. A politika ruku v ruce s ekonomikou rozhodovala poté o tom, že ještě nepříznivější vliv než výše uvedená účelová „jazyková koncepce“ měla na poměry v buržoazní republice běžná jazyková praxe s nerovnoprávným postavením slovenštiny — pochopitelně především ve veřejném životě, v řízení státu, v kultuře a politice. V případě zostření třídního, sociálního a národního boje, například v letech 1938—1944, se i situace v jazykovědě radikalizovala; za fašistického násilnického panství nebyly ohroženy naše dávno konsolidované staré národní jazyky, nýbrž jejich příslušníci, český a slovenský lid. Po osvobození a zvláště po roce 1948 nebyly už pro ožívování koncepce čechoslovakismu nikdy vytvořeny pevnější předpoklady. V šedesátých letech se začalo prosazovat sblížování našich jazyků, poněkud však překotně a jaksi zvenčí. Tyto zámysly odpovídaly tehdejším politickým a ekonomickým představám o poměrně rychlém dosahování vývojových stupňů socialismu a ne zcela dořešenému vztahu mezi našimi národy z hlediska řízení socialistické společnosti.

Chtěl bych na tomto místě zdůraznit, že základem vytvoření spravedlivého vztahu mezi našimi národy a rovnoprávného postavení mezi našimi jazyky byly takové dějinné události jako vyhlášení Košického vládního programu a přijetí zákonů o československé federaci. To byly mezníky celospolečenského, a v tom tedy i jazykového vývoje. Z tohoto pohledu nejeví se potom tolik důležité stanovisko toho či onoho badatele-jazykovědce, do pozadí ustupují dobové polemiky, přestože se v nich začasť projevoval vřelý a poctivý zájem o prospěch národa a lidu. A dále domyšleno: není třeba mít obavy o další rozkvět obou našich národních jazyků, jsou-li pro tento příznivý vývoj vytvořeny předpoklady v praxi rozvinuté socialistické společnosti i v teorii vědeckého komunismu. Novodobé dějiny však nám poskytují i jistá varování. Především nelze nikdy podceňovat národnostní problematiku a v této věci věřit v automaticnost vývoje, v důsledku toho přehlížet nově vzniklé problémy a subjektivisticky posuzovat reálné vztahy. Na zasedání ÚV KSSS v červnu r. 1983 bylo správně připomenuto, že „je důležité včas postihnout nové pozitivní změny v národnostních vztazích, všestranně analyzovat tendence rozvoje a sblížování národů a nalézat takové formy práce, které skýtají ještě větší prostor pro vzájemné obohacování kultur našich národů“. V obměně a v aplikaci je tato rada určena také jazykovědě.

S uplatňováním správné linie v jazykovém plánování souvisí i jeden základní subjektivní předpoklad: vzájemné pochopení. S vymezující funkcí každého spisovného jazyka v době jeho upevňování jsou nutně spjaty kvality jako purismus, svéráz, ba i izolacionismus: ostatně po jistou dobu nezbytné obrany národa a jazyka se zprvu ještě ani jako dětské nemoci neprojevují; páchají škodu až později, až už obrannou funkci

neplní a přežívají jako nástroj útočného nacionalismu. Proměnu původně pozitivních kvalit v negativní nelze vždy bohužel včas postřehnout ani ze strany badatele, ani jazykovědy jako celku. V situaci národní společnosti bohatší, stabilizovanější projevuje se zákonitě jakási velkorysost: v podstatě směřuje k zachování statu quo: její city se jitří spíše domnělým zneuznáváním této velkorysosti, přesněji řečeno soustavné velkorysé pomoci mladšímu partnerovi. V jazykové politice rovněž se v tomto případě postuluje prosazování kodifikace velkorysé, posilování hledisek ryze funkčních. Nic v minulosti nebylo náhodou, všechny kladné i negativní jevy ve vztahu mezi našimi jazyky měly své politické a ekonomické kořeny.

V naší současnosti, jak napsal v Tvorbě s. Josef Kempný, člen předsednictva ÚV KSČ a předseda České národní rady, „je třeba správně chápat vzájemný vztah obou pokrokových tendencí ve vývoji našich národů a národností — tendenci k rozvoji národního života a tendenci ke sblížení. V podmínkách rozvinutého socialismu se obě tendence projevují harmonicky, jsou nejen v souladu, ale také se vzájemně nevylučují. Nejsou to procesy oddělené, ale úzce spjaté, které na sebe vzájemně působí. Podmínky a prostředky národního rozvoje a sblížení se utvářejí současně, v organické jednotě.“ Pokud jde o oba hlavní jazyky ČSSR, lze jejich dnešní situaci a současný vzájemný poměr vystihnout takto:

1. Souhlasím s tezí V. Budovičové, že jazykové vztahy česko-slovenské jsou určovány méně jazykovými situacemi s jednotlivci a malými skupinami, zato daleko podstatněji makrosituacemi s podílem početných skupin; tu hraje nejdůležitější úlohu mluvená publicistika, konkrétně rozhlasové vysílání stanice Hvězdy a Československá televize se společným česko-slovenským programem. Nicméně právě situace uvnitř malých skupin a v interakci jednotlivců, založená na prosté psychologii lidí, bývá zcela bezkonfliktní, nemarkantní, bezproblémová. Rušivé momenty se mohou projevit spíše až v masových makrosituacích, tu však obvykle nespokojenost s jazykovou situací skrývá v sobě projev nespokojenosti širší, nejen jazykové. Stížnosti na jazykovou situaci bývají v podstatě neupřímné, vykonstruované, bývají jen součástí celkových postojů a názorů politických.

2. Bylo by absurdní, kdyby se jazyky obou národů společného státu měly odvíjet od sebe, vzdalovat se. Spontánně se oddalovat nemohou. Složitější je otázka jejich sblížení; to si lze snadno představit v terminologii vyhledávání společných cest pojmenování společným úsilím odborníků i jazykovědců. Běží tu v podstatě o výběr z úzu, o využívání jazyka, nikoli o jazykovou strukturu samu: tu v žádném případě se strukturou jinou uměle, třebaže koncepčně sblížovat podle mého názoru nelze. Občané by ostatně pravidla takové až příliš účelové hry nepřijali. Na okraj podotýkám, že ani v konvenci dozajista nejkonvenčnější — v pravopisu — by výhody společného postupu velice často byly kompenzovány nevýhodami pro ten nebo onen jazyk (srov. v češtině velice dobře

fungující psaní *dě, tě, ně* s jeho tuším stejně dobře fungující slovenskou obdobou *de, te, ne*).

Vůbec se zdá, že při vší příbuznosti představují naše jazyky svérázně vyrovnané struktury založené na staletém vývoji, struktury poměrně pevně skloubené a bez následků nenarušitelné. Každá se vyznačuje jinými fonologickými vztahy, kvalitativně odlišnými poměry v jevech parajazykových, jinou unifikací koncovek a jiným sklonem k ní, jinými, různou tradicí podmíněnými vztahy skladebnými, rozdílly v tvoření vůbec nebo v pojmovém obsahu a rozsahu výrazu a ve způsobu konotace. Nadto využívá český nebo slovenský původce projevu pokaždé jinak onu dichotomii spisovnosti a nespisovnosti, která je mu k dispozici, jiná je náplň této dichotomie a následně nebo nezávisle na tom různá je její funkce. Či — z jiného konce — je snadnou záležitostí překlad česko-slovenský nebo slovensko-český? A nejsou česká vystoupení slovenských herců a slovenská vystoupení herců českých chválena spíše za dobrou snahu představitelů a jen zcela výjimečně, vůbec-li, za výkon sám? Sáhnut s cílem i ušlechtilým do těchto struktur bylo by bláhové, pokud by nešlo o včasné rozhodnutí pro jednu z přirozených vývojových možností. Vždy přece rozhodují strukturální vztahy samé, nikoli naše představy o jejich výhodnosti z hlediska výsledků konfrontačního studia.

3. Je-li naše státní zřízení samo garantem spravedlivého uspořádání vztahů mezi našimi jazyky, není naše jazykověda nic jiného než strážcem tohoto spravedlivého řešení. K tomu je zapotřebí jak suverénního postavení české jazykovědy při výzkumu češtiny, tak slovenské jazykovědy při výzkumu slovenštiny; nadto však je svrchovaně žádoucí společné česko-slovenské úsilí koncepční, společné vytčení cílů a etap jejich dosahování, společná metodologie a v konkrétním výzkumu obdobná metodika se srovnatelnými výsledky. Z praktických důsledků soustavné spolupráce vytkl bych zde především nutnost zastoupení druhého jazyka na československých univerzitách kvalifikovaným odborníkem, podle možnosti též na samostatných pedagogických fakultách, paralelní stanovení těžišť badatelského výzkumu, výměnu příspěvků mezi redakcemi jazykovědných časopisů, periodičnost bilaterálních konferencí. Také při popularizaci jazykovědných poznatků mělo by dojít k důsledné koordinaci, třebaže na straně druhé mohou být v našich národních společnostech antiracionální postoje podloženy jinak.

4. Při sociolingvistickém hodnocení občanských postojů k jazyku a jazykovědě je třeba mít na mysli to, že problémy, které naši společností hýbaly a dodnes jsou velice zajímavé pro naši generaci, nejsou ani zdaleka středem zájmu generace mladé, která přijímá dnešní uspořádání vztahů národních a jazykových jako samozřejmé, a je-li něco takového v historii možné, jako definitivní. Za prostředí přispívající k jazykové integraci považují některé velké závody s pracovníky různé národnosti (např. Třinecké železářny VŘSR), velice důsledně pak základní vojenskou službu; vzhledem k živelnosti vyjadřování dochází však zpravidla k snížení náročnosti na ryze vyjadřování a vliv různých okolností bývá rozdílný.

Jakkoli jsem se snažil jasněji vytknout konstitutivní faktory ovlivňující jazykovou problematiku česko-slovenskou, nepřejí si, aby vznikl dojem, že všechno je vyřešeno. Četné konkrétní úkoly nejsou dosud ani vyřešeny, ani řešeny. Někdy zůstáváme u drobností, rarit a jazykových hříček. Jindy se ani důsledně uplatňovaná konfrontační metoda sama nemusí stát spolehlivým základem marxisticko-leninské jazykové politiky. Spíše se osvědčí vědomí historických souvislostí, vědomí jasného cíle, soustředění a spolupráce jazykovědy české a slovenské, pochopení a dobrá vůle jazykovědců slovenských a českých, přátel v práci i v životě.¹⁾

¹⁾ Předneseno mezi úvodními referáty na vědecké konferenci „Česko-slovenské jazykové vztahy hlavně v období socialistického rozvoje“. Uspořádala ji katedra českého a slovenského jazyka filozofické fakulty UK, a to 16.—18. října 1984 ve Štiříně.

Literatura

Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk. Bratislava 1983.
Ružička, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava 1970.
Slavica Pragensia XXV. Praha 1985.
Z teórie spisovného jazyka, Bratislava 1979.

